

A KIEGYEZÉS HATÁSA FIUME TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI FEJLŐDÉSÉRE

Az osztrák–magyar kiegyezés nemcsak a parlamentarizmus szerint működő alkotmányos kormányzati berendezkedés megteremtését tette lehetővé, hanem a modern polgári államokra jellemző jogszabályi környezet kiépítését is. Ez a Habsburg Birodalom egészét alapjaiban érintő államjogi aktus mégsem tekinthető pusztán egy lezárt, a két fél minden rugalmasságot nélkülöző jogi szerződésének, hiszen egyfelől a korábbi rendszerek hagyományain és tapasztalatain alapult, másfelől pedig számos problémát az egész korszakban megoldatlanul hagyott.¹

Ennek megfelelően a kiegyezés sokkal inkább értékelhető egy olyan modernizációs kísérletként és felzárkózási törekvésnek, amely párhuzamosan azzal, hogy a birodalom különböző és meglehetősen eltérő adottságokkal rendelkező részei egységesítésére törekedett, a rendi típusú önkormányzatok felszámolását, valamint a központ abszolút felsőbbségét hirdette. Mindazonáltal az új politikai struktúra kiépülése számos akadályba ütközött, melyek közül elég csak a birodalmat alkotó területek eltérő jogállására, azoknak az uralkodóházhoz fűződő különböző viszonyára, vagy éppen a megszülető állam területén élő népek és népcsoportok más-más kulturális, társadalmi fejlettségére és azok esetenkénti érdekellentéteire utalni.

Noha egy évvel később, a horvát–magyar kiegyezéssel kísérlet történt a nemzetiségek közti konfliktusok rendezésére, a harmonikus kapcsolat megteremtése a nagy Fiume-kérdés² miatt nem valósulhatott meg, hiszen a kikötővárost a magyarok és a horvátok is maguknak követelték.³ A disszonanciát végül két ízben is az uralkodó oldotta meg: 1868-ban a horvátok utólagos tájékoztatásával, a magyar igényeket jobban kiszolgáló törvényjavaslatot szentesítette, majd a „fiumei foltként” a köztudatba került eljárás miatt elégedetlen horvátok indulatait ideiglenesen a fiumei Provizórium 1870-es kihirdetésével kívánta csillapítani.⁴ Ennek értelmében Fiume a horvát, magyar és fiumei feleket kielégítő újabb rendezésig magyar

¹ Részletesebben lásd pl.: Pieter M. Jadsen: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge, 2016.

² Tanulmányomban a „Fiume” kifejezést összefoglalóan használom magára Fiume városára és a szintén a *Corpus Separatum*hoz tartozó Plasse, Cosala és Drenova alközségekre.

³ A horvátok jogigényüket Mária Terézia 1776-ban kiadott diplomájára, az 1777. november 7-i udvari leiratára, Ferenc József 1852-es birodalmi oklevelére és az 1861. július 23-án tartott tartománygyűlésen elfogadott, a három egy királyság integritását kimondó 42. törvénycikkelyre alapozták. Ezzel szemben a magyarok Mária Terézia 1779-es oklevelére, valamint a 1807. évi IV., valamint az 1848. évi V. törvénycikkre hivatkoztak.

⁴ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Általános iratok (a továbbiakban K 150), 71. cs. 1. tétel. 1870. II. kútfője a vármegyék Fiume és kerületének Magyarországhoz való csatlakozásának hozzáállásához szolgál némi adalékul.

közigazgatás alá került,⁵ azonban ezen az állapoton már csak az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása változtatott.⁶

Az újonnan kiépült keretek Fiume életében számottevő változásokat eredményeztek, azonban felmerül a kérdés, hogy mindez mennyiben tekinthető a már megindult fejlődési folyamat újabb stádiumának, és mennyiben egy korábbi mintákat nélkülöző új szisztémának. Ugyancsak elgondolkodtató, hogy vajon az „anyaországtól” távol fekvő, attól eltérő társadalmi berendezkedésű, jogszokású, mentalitású, nyelvű és kultúrájú várost milyen eszközök segítségével lehetett kormányozni, és a modernizáció, valamint a liberalizmus jelszavait hangoztatva a lehető legszorosabb módon a központhoz csatolni. Különösen, ha az a magyarországinál jóval polgárosultabb struktúrával rendelkezett. Vajon Fiume mikor és mennyiben volt érdekelt a dualizmus rendszerének létrejöttében és fenntartásában? Hogyan viszonyult egy alapvetően uniformizáló, a közigazgatási különállások és előjogok korlátozására, sőt felszámolására irányuló hatalomhoz, vagyis a modern államhoz? Az új politikai berendezkedés milyen előnyökkel járt és milyen veszélyeket rejtegetett magában a kiváltságait „féltékenyen őrző” kikötőváros számára? A dualista keretek között hogyan jelent meg és formálódott át a Fiumében élő, elsősorban olasz, horvát és magyar nyelvű lakosság egymáshoz való viszonya, és a különböző érdekellentétek vagy szolidaritások milyen esetekben és milyen kérdésekben nyilatkoztak meg? A megindult beruházások és fejlesztések hogyan alakították át a fiumei társadalom alapszerkezetét, és vajon hogyan módosult a különböző nemzetiségek, társadalmi rétegek számaránya? A korszak oktatáspolitikája nyomán a műveltség és az általános iskolázottság növekedése, valamint a magyar nyelv mind tudatosabb előtérbe helyezése miként befolyásolta a munkamegoszlást és a közfelfogást? A kül-

⁵ A provizórium létrejöttéhez vezető útról és Fiume közjogi helyzetéről részletesebben, a teljesség igénye nélkül: Soós István: *Fiume inkorporációja a Magyar Királyságba, 1776–1827*. In: *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére*. Szerk. Mayer László – Tilcsik György. Budapest, 2015, 83–91.; Kapitány Kálmán: *Egy támadásról Fiume államjogi kapcsolata ellen*. Budapest, 1916; Král Vilmos – Szántó Andor: *Fiume államjogi helyzete*. Budapest, 1901; Silvino Gigante: *Storia del Comune di Fiume*. Firenze, 1928; Szalay László: *Fiume a Magyar Országgyűlésen*. Pest, 1861; *Le deputazioni regnicolari nella Questione di Fiume negli anni 1868–1869 e 1883–1884*. Fiume, 1898; Edoardo Susmel: *Fiume attraverso la storia dalle origini fino ai nostri giorni*. Milánó, 1919; Giovanni Kobler: *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*. I–III. kötet. Fiume, 1896; Radich Ákos: *Fiume közjogi helyzete*. Budapest, 1883; *Vecchio fiumano [Niccolo Gelletich]: L'Autonomia di Fiume*. Fiume, 1901; Fest Aladár: *Báró Eötvös József és a fiumei kérdés*. Budapest, 1932; Ljubinka Toševa Karpowicz: *Riječki corpus separatum 1868–1924*. Doktori disszertáció. Rijeka, 1986; Ress Imre: *Fiume jogállásának ellentmondásai. História*, 2011. 5–6. sz. 46–51., 54–57.; *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai*. Szerk. Sokcsevics Dénes – Fodor Pál. Budapest, 2015; Franjo Rački: *Rieka prama Hrvatskoj*. Zagabria, 1867; Emidio Mohovich: *Fiume negli anni 1867 e 1868*. Fiume, 1869; Vincenzo Tomsich: *Notizie storiche sulla città di Fiume*. Fiume, 1886.

⁶ Kiemelendő, hogy Fiume közjogi helyzetének átmeneti rendezése, és mindennek következtében autonómiájának elmaradt törvénybe foglalása a kikötőváros lakosságát folyamatos aggodalommal töltötte el. Az ebből származó bizonytalanság és türelmetlenség az egyre élesebben megnyilvánuló kormánykritika egyik fő oka lett.

földről érkező eszmék milyen formában és milyen módon gyökeresedtek meg, és miképp formálták át a városnak az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben támasztott igényeit? Kik voltak a változások nyertesei és vesztesei, és mindezek hogyan hatottak a helyi és országos politikára? A fiumei képviselő-testület részéről gyakran emlegetett „*nihil nobis sine nobis*” (azaz *semmit rólunk nélkülünk*) jelmondat hogyan jelent meg egyfelől a városon belül, másfelől az országgyűlésen, s az eltérő értelmezések milyen következményeket vontak maguk után? Illetve fordítva: Fiume mennyiben és milyen módon vette ki a szerepét az állam modernizálásából, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia egészét nézve, a legfelsőbb birodalmi célok megvalósításából? Vajon a rendi társadalom viszonyain alapuló, évszázadokon áthagyományozott jogok és egy kivételesen széles municipális autonómia lehettek-e a polgárosodás és a modernizáció motorjai? És végül, egy magát szabadelvűnek és liberálisnak tartó kormány milyen narratívába helyezte saját korlátozó intézkedéseit? Milyen jelszavak és elvek hangoztatásával legitimálta önnön lépéseit?

A válaszok nagy részének kifejtésére jelen tanulmány keretei között nincsen lehetőség, azonban nemcsak a szűkös terjedelem miatt, hanem a Fiumére irányuló társadalom- és politikatörténeti kutatások kezdetlegessége okán is. Ezért munkámat csupán a jelzett, korántsem teljes kérdéssor három fő kategóriájára korlátozom: a dualista közigazgatási rendszer jogi kiépülésére és annak társadalmi, valamint politikai hatásaira.

Mint a fentiekből kiderült, az 1868-as magyar–horvát kiegyezés Fiume közjogi viszonyait kizárólag közvetetten érintette, azonban a lebomló társadalmi, gazdasági és jogi korlátok a kikötőváros egészére kihatottak. A birodalmival „félíg” közös pénzügyigazgatás, az iparfejlesztő adókedvezmények és támogatások, a meginduló infrastrukturális fejlesztések és beruházások, jelesen a déli vasút kiépítése és a Baross Gábor nevével fémjelzett kikötőfejlesztések, valamint a közös vámterület létrehozása megteremtették a mezőgazdasági áru, és legfőképpen a tőke szabad áramlásának azt a lehetőségét,⁷ aminek segítségével az 1860-as években a Trieszt árnyékában alig látható kis halászfaluból az 1910-es évekre Európa egyik legforgalmasabb kikötője lett.⁸ Mindazonáltal Fiume dualizmus kori története mégsem egyszerűsíthető le egy pusztán gazdasági jelenségre, és még kevésbé írható meg egy megszakítás nélküli, lineárisan felfele ívelő sikertörténetként. A vitorlášhajózásról a gőzhajózásra való áttérés, a kikötő forgalmának hirtelen megsokszorozódása,⁹ a részvénytársaságok megjelenése és konkurenciaharca, az egyre inkább a fővárosból irányított nagyvállalkozások helyi érdekeket figyelmen kívül hagyó eljárásai, a tízévente megújítandó gazdasági kiegyezéssel járó kompromisszumok, valamint más

⁷ Igor Karaman: Fiume gazdasági fejlődése. *Századok*, 1974. 1. sz. 193–211.

⁸ Rocco Babich: *La concorrenza tra Trieste e Fiume nell'anteguerra. Tesi di laurea*. Premiate officine, Grafiche C. Ferrari. 1923.

⁹ Zsigmond Gábor: A fiumei magyar tengeri kereskedelmi gőzhajózás kialakulása. In: *KÚT*, 2007. 1–2. sz. 56–74.

hasonló jelenségek nem hagyták érintetlenül Fiume lakosságát, és elsősorban a kis- és középegyszisztenciák lecsúszásához vezettek, vagy legalábbis annak lehetőségével fenyegettek.¹⁰

A megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás szüksége ezen rétegektől egy új életpálya és/vagy -stratégia választását, vagy legalábbis a korábbi átértékelését követelte meg. Erre nyilvánvaló módon ösztönzőleg hatott a dualista államszervezet megnövekedett bürokratikus igénye, valamint az egyes értelmiségi állások betöltésével járó formális és informális lehetőségek elérése. Ezt jelzi a korábban főleg kereskedelemből és hajózásból élő patríciusok – például az Adamichok, Venedák és Gaussok – fokozatos elszegényedése és kényszerűnek ható hivatalvállalása is.¹¹ Helyüket a társadalmi befolyás tekintetében mindinkább a tőkés átalakuláshoz jobban alkalmazkodni tudó – és az állami támogatásokért sorban álló – vállalkozók és bankárok, valamint a vitás ügyeknél nélkülözhetetlen ügyvédek és jogászok vették át.¹² A kutatás jelen szakaszában úgy tűnik, az első kategória tipikus példái közt a Corossacz, Meynier és Ossoinack családokat, míg a második csoport képviselőiként a Vio- és Thierry-„dinasztiát” érdemes megemlíteni.

Kiemelendő, hogy mindeközben nemcsak a hivatalnoki és értelmiségi pályát választók számaránya nőtt, de a kormány iparfejlesztő politikájának hatására az iparban dolgozók aránya is ütemesen emelkedett.¹³ Ennek megfelelően a város kereskedelmi és (főleg) ipari jellege továbbra sem szűnt meg, jóllehet a társadalom differencializálódása megkérdőjelezhetetlen. E változás látszik kidomborodni a városi önkormányzat (*Municipio*), valamint a városi képviselő-testület (*Rappresentanza*) foglalkoztatási megoszlásának módosulásából is, noha a konkrét következtetések levonását még számos alapkutatásnak kell megelőznie.

Többek közt a mind bonyolultabbá és költségesebbé váló állami közigazgatás „hivatalnokéhsége”, a bankfiókok fiumei megjelenése, az állami iskolahálózat bővítése és a MÁV vonalainak fejlesztése tette lehetővé a magyarság számarányának emelkedését is.¹⁴ Ez egyfelől egy tudatos, a „nemzetépítés” és a „*Tengerre magyar!*” jelmondataival meghirdetett program egyik eszköze és célja volt, másfelől pedig a karrierre, előrelépésre vágyó és egzisztenciális viszonyain javítani kívánó mobilis réteg racionális megfontolásainak következménye. Mindennek ismeretében nem lehet meglepő, hogy a magyarság az 1880-as népszámláláskor megállapított 1,8%-os aránya az 1910-es évekre 13%-ra módosult, mindennek ellenére a magyarság mégis csak nehezen tudott gyökeret eresztetni.¹⁵

¹⁰ Gli effetti del monopolio. *La Difesa*, 1899. június 25.

¹¹ A fiumei olaszság pusztulása. *Magyar Tengerpart*, 1902. július 24.

¹² Reflexiók. A magyar közgazdaság és Fiume hivatása. *Magyar Tengerpart*, 1904. január 13.

¹³ Fest Aladár: Fiume népesedési mozgalma Magyarországhoz való visszacsatolása óta. *Földrajzi Közlemények különnyomata*. XL. kötet, VII. füzet. Budapest, 1912.

¹⁴ Fest: *Fiume népesedési...* 10.

¹⁵ Fest: *Fiume népesedési...* 9.

Az árnyaltabb kép kedvéért azonban mindenféleképpen jelezni kell, hogy Fiumében az állami közigazgatás különböző szintjein nemcsak magyarokat, de magukat horvátnak vagy olasznak tekintőket is foglalkoztattak. A helyek betöltésénél – a személyes kapcsolatokon kívül – az erkölcsi és szakismereti kvalitások, valamint a nyelvi kompetenciák (a stabil olasz nyelvismeret) bizonyultak mérvadónak.¹⁶ Mindez a városi önkormányzat esetében már jóval korlátozottabb módon érvényesült: a *Municipió*ban mindenekelőtt a helyi olasz vagy a horvát és olasz identitást érdekeinek megfelelően váltogató lakosság találhatta meg számításait. Ez utóbbi, ellentmondásosnak tűnő állapot a lokális identitásban, a *fiumano-tudat*ban oldódott fel.¹⁷ Jó példa erre a horvátnak született és nevelt, később magyar országgyűlési képviselővé, majd *podestává* (polgármesterré) választott ifj. Antonio Vio esete,¹⁸ akit aktív közéleti tevékenysége végpontján Fiume első olasz *sindacójának* (szintén polgármester) is kineveztek.¹⁹ Hasonló jelenség figyelhető meg a városi képviselő-testületben is, amelyben még a helyi kormányzat minden erőfeszítése ellenére is, néhány horváton és egy-két magyaron kívül kizárólag a helyi olasz nyelvű lakosság képviseltette magát. E tekintetben a kormányzó és az őt támogató kormánypárti erők legnagyobb sikerét az 1915-ös községi választások során érte el, mikor hosszas előkészületei és informális megállapodásai eredményeképpen az 56 fős *Rappresentanza*ba 12 magyar városatyát választottak be.²⁰ A beavatkozást a választás folyamatába a fiumeiek Olaszország felé megnyilvánuló szimpátiája s a központi hatalom növekvő bizalmatlansága indokolta.

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a különböző nemzetközi befektetések, valamint a jelentős állami beruházásokkal egymás után épülő gyárak és a létesülő hajótársaságok által nyújtott megélhetési feltételek az 1880-as évektől mind nagyobb vonzerőt gyakoroltak a környező vidékeken élő, mindenekelőtt olasz nyelvű lakosság Fiumébe költözésére. A jelenség a város demográfiai viszonyainak ez irányú változása mellett két további fontos következménnyel járt: az olasz etnikum egyre erősödő térnyerésével és a magyar helyett az osztrák vagy olasz állampolgársággal rendelkező lakosság számának hirtelen megugrásával.²¹ Az állampol-

¹⁶ Részletesebben: Ordasi Ágnes: *A fiumei állami alkalmazottak helyzete az első világháború után*. Kézirat.

¹⁷ MNL OL, Miniszterelnökség. Központilag iktatott és irattározott iratok (a továbbiakban K 26), 395. cs. 329. tétel. I. rész. 1897. 2787. a. sz.; Carlo de Lanzarich: *Fiume. Fiat Lux*. Fiume. 1897.

¹⁸ Državni arhiv u Rijeci (a továbbiakban: DAR), Kormányzósági iratok (a továbbiakban: JU 5), Elnöki iratok (a továbbiakban Eln. ir.), 1470.eln./1915.

¹⁹ Il dott. Vio nominato sindaco. *Il Giornale*. 1918. október 30., MNL OL, Egan Lajos fiumei kormányzó-helyettes iratai (a továbbiakban P 2256), Egan Lajos naplója (a továbbiakban: No. 20.), 1918. december 18., MNL OL, P 2256, No. 20., 1919. október 19. A forrás a közeljövőben jelenik meg nyomtatásban: *Egan Lajos, Fiume utolsó kormányzó-helyettese naplója (1918–1920)*. Szerk., s. a. r.; Ordasi Ágnes. Kézirat.

²⁰ Jelölés a képviselőtestületben. *A Tengerpart*. 1915. július 21.; A képviselőtestületi jelölések. *A Tengerpart*. 1915. július 22.

²¹ Fest: *Fiume népesedési...* 13.

gársággal nem bírók tekintélyes arányaiból adódó aggodalmakat még az 1900-es években bevezetett szigorító intézkedések, így a határrendőrség Fiumében való felállítására,²² majd a városi rendőrség államosítása²³ is csak részben csökkentették. A fiumei olasz etnikum számaránya az 1880-as évektől 1910-ig 4,7%-kal emelkedett, s a korszak végére a lakosság csaknem felét tette ki.²⁴

Ugyanakkor az is megjegyzendő, hogy bár az olasz és magyar etnikum térnyerése szükségszerűen a horvátok 11,3%-os visszaszorulását eredményezte.²⁵ Ugyanakkor a közeli településeken élő, de a városban vagy annak valamely alközségében foglalkoztatott, többnyire horvát származású munkások növekvő aránya egyre nyomasztóbban hatott a fiumei közéletre. Ahogy Khuen-Héderváry Károly horvát–dalmát–szlavón tárca nélküli miniszterként egy 1911-es parlamenti felszólalásában kifejtette: Fiume köré nem húzhat falat a horvátok ellen.²⁶

Fiume gazdasági–társadalmi fejlődése a fizikai térben és a városrendezésben is leképeződött. Ennek következtében nemcsak a főkikötő méretei váltak mind tekintélyesebbé, de számos, a Monarchiában divatos stílusjegyeit magán viselő középület és bérpalota is épült. Ezek közül a legismertebbek a Kormányzói palota, a Törvényszéki palota, az Adria Rt. épülete, a vasúti pályaudvar és József főherceg villája, amely jelenleg a Rijekai Állami Levéltárnak ad otthont. A térfoglalás²⁷ azonban nemcsak mint a hatalmi reprezentáció vagy mint a politikai diskurzus egyik szembetűnő formája határozta meg a dualizmus kori Fiume mindennapjait, hanem sokszor kimondottan gyakorlati szempontok is ösztönözték a horvátok, a városi önkormányzat, valamint a magyar kormány képviselőinek telkekért folyó versengését.²⁸ Ezek közül az egyik legismertebb a Delta-terület és a Baross-kikötő hovatartozásának kérdése, mely problémát lényegében csupán 1947-ben sikerült elrendezni.²⁹

A társadalmi változások és az azokból fakadó gondok azonban önmagukban aligha értelmezhetőek, különösen, mivel Fiumében a központi hatalom nagyszabású célokkal, de azok megvalósításához már annál kevesebb eszközzel rendelkezett. Az elképzelések és lehetőségek közötti különbségeket mindenekelőtt a kir. belügyminiszter által jóváhagyott fiumei statútum testesítette meg. Egyfelől azért, mert a fiumei autonómia törvényi meghatározása – éppen a fentebb jelzett horvát–magyar kiegyezés problematikus volta miatt – mindvégig elmaradt. Másfelől pedig azért, mert az állam és Fiume közt a statútum elfogadásával létrejött „szerződéses

²² 1903. évi V. tc.; B. M. 1913. évi 38.0/V-a. sz. körrendelete.

²³ 1916. évi XXXVII. tc., B. M. 37000/1917. sz.

²⁴ Fest: *Fiume népesedési...* 9.

²⁵ Fest: *Fiume népesedési...* 9.

²⁶ 131. Országos ülés. 1911. március 30. In: *Az 1910. évi június 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. VI. Képviselőházi Napló.*

²⁷ Megjegyzendő, hogy nem csak az állam, de cégek és a város is reprezentált új épületek emelésével.

²⁸ DAR, JU 5, Eln. ir., 406.eln./1907.

²⁹ Ordasi Ágnes: Delta, Fiume folyton terebélyesedő problémája. *Újkor.hu – A velünk élő történelem*, 2017. 08. 05. <http://ujkor.hu/content/delta-fiume-folyton-terebelyesedo-problemaja> (Utolsó letöltés időpontja: 2017. szeptember 26.).

viszony” egy olyan sajátos „másság” és különállási tudatot eredményezett, amely a korszak folyamán egyre jelentősebb identitásformáló jelentőséggel is rendelkezett. A modern kori *fiumano-tudat* kialakulása, alakulása majd átalakulása új tartalommal való feltöltődése nélkül aligha érthető meg.³⁰

Noha a státútum a városi autonómia legfőbb dokumentuma lett, az abban garantált jogok eredetéről már a korszakban is megoszlottak a vélemények. Egyesek azokat a feudális időkben szerzett kiváltságokra vezették vissza,³¹ míg mások, így például Nicolo Gelletich fiumei városatyja és királyi közjegyző,³² a magyar kormány nagylelkű adományának tekintette. Az eltérő autonómia-értelmezések már az 1870-es években súrlódásokat eredményeztek a közéletben. Mindazonáltal két dologhoz mégsem férhet kétség: a város alapszabályzatát valóban a kor szabadelvű szellemében újonnan hozták létre, azonban az 1851-es trieszti státútum elemeinek átültetésével és a korábbi kiváltságlevelek, valamint az azokból származó önkormányzati jogkörök esetenkénti megőrzésével.³³ Ez a megoldás természetesen nem tekinthető kimondottan fiumei sajátosságnak. Ahogy Kajtár István is rámutat, az önkormányzati jogoknak a modernizáció és a polgárosodás jegyében meghirdetett 1870–1872. évi újraszabályozása nem feltétlen járt együtt a korábbi kiváltságok teljes eltörlésével. Olyan, az ország egészére kiterjedő hatalompolitikai megfontolások is szerepet játszottak, amelyek a magyar alkotmány számára biztosítékot jelentettek az osztrák törekvésekkel szemben. Ezen joggyakorlási lehetőségek pedig olykor több évszázados múlttal rendelkeztek.³⁴

Míg korábban Fiumét a feudális úr által kinevezett kapitány (a 18. század második felétől helytartó, 1776-tól kormányzó, majd az 1850-es években főispánok)³⁵ és a különböző, örökletes módon összeálló patriotikus tanácsok élén álló két főbíró (*giudice rettore*),³⁶ az abszolutizmus éveiben pedig „*borgomastro*”-k,³⁷ majd 1871-ig a község elnöke (*presidente del municipio*) irányította,³⁸ addig az 1872-es státútum némileg átalakította a város közigazgatását. Egyfelől kivételesen széles municipális autonómiát biztosított Fiume számára, másfelől számos új elemet is meg-

³⁰ A kérdéssel egy készülő tanulmányomban foglalkozom – OÁ.

³¹ Gasparo Matcovich: *Bisogni e voti della città di Fiume*. Fiume, 1861. Lásd még: a *La Difesa* és a *La Voce del Popolo* számait.

³² DAR, JU 5, Eln. ir., 47.eln./1907.

³³ Vecchio fiumano: i. m. 42.

³⁴ Kajtár István: A polgári modernizáció közigazgatási autonómiáinak jogtörténeti keretei. In: *Autonómiák Magyarországon, 1848–1998*. Szerk. Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián. Budapest, 2004, 25–39.

³⁵ Természetesen ezen a ponton nem hagyhatók figyelmen sem kívül a Tengeremlék közigazgatását, sem az egész birodalom egészét érintő közigazgatási átszervezések.

³⁶ Giovanni Kobler: *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*. I–III. kötet. Fiume, 1896; Silvino Gigante: *Storia del Comune di Fiume*. Firenze, 1928.

³⁷ *Almanacco fiumano*. 1856; *Almanacco fiumano*. 1858, 21.; *Almanacco fiumano*. 1860, 14.; *Almanacco. Guida scematica di Fiume*. 1880, 80.

³⁸ Congregazione municipale. *Il Giornale di Fiume*, 1870. december 22.

honosított. Miután Fiumét és kerületét gyakorlatilag is elválasztották a Horvátországhoz tartozó Modrus–Fiume vármegyétől, igazgatására sajátos hatalommegosztási dualizmust hoztak létre. A magyar államot a királyi kormányzó képviselte, aki egyben a m. kir. Tengerészeti Hatóság elnöki tisztségét is betöltötte. Jogkörei a főispáni méltósághoz hasonlóan, számos területre kiterjedtek, és valódi másodfokú hatóságként közvetített a város és a kormány között. Igaz, ellentétben a város „rendes” országgyűlési képviselőjével, a kormányzó nem a képviselőházban, hanem a parlament felsőházában foglalt helyet.³⁹

A státútum rendelkezéseinek megfelelően, innentől kezdve a kormányzó mellett a mindennapi élet megszervezéséért egy 1848-as alapokon szerveződő, demokratikus elveket figyelembe vevő, a nagykorú férfilakosság által választott 50+6 fős képviselő-testület felelt, amely a polgármester (*podestá*) elnöklete alatt ülésezett, aki egyben a tanács végrehajtó szervét (*Magistrato Civico*) is felügyelte.⁴⁰ Ezen a ponton érdemes megemlíteni, hogy míg a *Rappresentanza* (vagy *Consiglio municipale*) néven ülésező testület még 1862-ben⁴¹ a horvát „Utasításnak” (*Naputak*)⁴² megfelelően jött létre, a *podestái* intézmény és megnevezés egyelőre fel nem tárt körülmények között, csupán az 1870–1872-es rendezés során született meg. A rendszerváltást, vagyis a *Naputak*ról az 1872-es státútumra való áttérést szükségszerűen egy községi választás tette teljessé, amelynek során Ernesto Verneát Fiume (első) *podestájává* választották meg.⁴³ Az új megnevezés – akár csak 1918 októberében a *podestá* méltóság *sindacóra* cserélése esetében – tartalmi és közjogi változásra is utalt. A konkrét különbségek meghatározása,⁴⁴ valamint a *podestái* és a hagyományos polgármesteri, vagy éppen a budapesti főpolgármesteri és főispáni méltóság közötti differenciák feltárása további kutatásokat igényel.⁴⁵

Ahogy az 1872-es státútumból is kiderül, bár a *podestá* kivételesen széles befolyást élvezett, jogköreinek nagy részét kizárólag a képviselő-testület jóváhagyásával gyakorolhatta. Így például a *Rappresentanza* felügyelete alá tartoztak a városi iskolák, az egyházi alapok, a karhatalmi szervek, és mindemellett saját költségvetéssel,⁴⁶ Fiume városa és kerülete pedig 1891-ig szabadkikötői státusszal, *de facto* saját vámterülettel rendelkezett.⁴⁷ Úgyszintén hangsúlyozni kell, hogy Fiumében a virilizmus rendszere sosem lépett életbe, ami újabb kérdéseket vet fel.

³⁹ Radich Ákos: *Fiume közjogi helyzete*. Budapest, 1883.

⁴⁰ *Statuto della città di Fiume e del suo distretto. Edizione ufficiale*. Fiume, 1908.

⁴¹ Giovanni Stelli: *Storia di Fiume. Dalle origini ai giorni nostri*. 2017, 130.

⁴² Vecchio fiumano: i. m. 40.; *Elezioni: le cessate Rappresentanze*.

⁴³ Vidéki rövid hírek Fiumében. *Fővárosi Lapok*, 1872. október 16.

⁴⁴ Az olasz nyelv *borgomastro*, *podestá* és *sindaco* szavai különböző, és korszakonként tartalmilag változó „polgármester” fogalmakat jelölnek.

⁴⁵ DAR, JU 5, Eln. ir., 320.eln./1906.

⁴⁶ *Statuto della città di Fiume e del suo distretto...* i. m.

⁴⁷ Borovszky Samu – Sziklay János: *Fiume kereskedelme*.

<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0007/22.html> (Utolsó letöltés dátuma: 2017. szeptember 20.)

Mindebből következik, hogy a kiegyezés(ek) megkötésével és a Provizórium elrendelésével egy merőben más, modernebb alapokra helyezett közigazgatási rendszer épült ki, amely Fiume változatlanul tisztázatlan közjogi helyzetéből adódóan egy sajátos garanciát is magában foglalt. Ezt elsősorban a város átmeneti közjogi viszonyai tették szükségessé. A statútum 127. §-a kimondta, hogy a fennálló alapszabály kizárólag a *Rappresentanza* beleegyezésével alakítható át vagy módosítható,⁴⁸ és így nemcsak a horvát báni kormányzattal, de a magyar kormánnyal szemben is időtállóan bizonyult. A horvát, magyar és fiumei regnikoláris bizottság (1883–1884) azon elhatározása, mely a mindenkori kormányzatnak a Fiumében is bevezetni kívánt törvények előtt a városi képviselő-testület véleményének kikérését javasolja (*voto consultativo*), látszólag ugyancsak ezt a garanciát és a „*nihil nobis, sine nobis*” elvét erősítette.⁴⁹

Amint az a kereskedelmi és iparkamarák vagy az egyetemek esetében is megállapítható, bizonyos szintű autonómiák engedélyezése még a magyar kormánytól sem állt távol. De a modernizáció és a gyorsabb, hatékonyabb állami adminisztráció és kormányzás egyre nagyobb fokú központosítást követelt meg. Az állam befolyásának kiterjesztését új, korszerűbb intézmények bevezetésével kívánta megvalósítani, amelyek azonban nem minden esetben feleltek meg a Fiumében alkalmazott közigazgatási modellnek, és számos alkalommal vagy a *podestá*, vagy az egész *Rappresentanza* egyes jogköreinek átvételére irányultak. Ezek közül a közigazgatási bizottság, majd az azt rövid időn belül felváltó kormányzói tanács létrehozása, illetve a közigazgatási bíróság, az esküdtszékek felállítására, a határrendőrség megszerzése, továbbá a rendőrség államosítására, valamint a magyar nyelv hivatalos nyelvként való bevezetésére tett kísérletek igényelnek kiemelt figyelmet.⁵⁰

Az államnak a város önkormányzati jogkörei korlátozására irányuló törekvései értelemszerűen megosztották a helyi közéletet, ami mindenekelőtt a községi és az országgyűlési választásokon, valamint a sajtóorgánumok által biztosított fórumokon mutatkozott meg. Bár eltérő irányultságú, de mindenekelőtt az autonómia felfogása szerint összeálló csoportosulások már 1870-től akadtak, a Liberális Párt dominanciája 1897-ig megingathatatlannak bizonyult.⁵¹ Ez a hosszú, országosan is viszonylag stabilnak mondható időszak észrevehetően összefüggött Tisza

⁴⁸ *Statuto della città di Fiume e del suo distretto. Edizione ufficiale.* Fiume, 1908.

⁴⁹ Ordasi Ágnes: Batthyány Tivadar és Fiume kapcsolata. *Köztes-Európa. Társadalomtudományi Folyóirat*, 2014. 2–3. sz. 13–23.

⁵⁰ Erre nézve: részletesebben lásd: Ordasi Ágnes: *Modellváltások a fiumei kormányzás feladat- és hatásköreinek meghatározásában. Centralizációs stratégiák Fiumében.* Bevezető tanulmány az MNL Somogy Megyei Levéltára kiadásában megjelenő fiumei kormányzás repertóriumához. Kézirat.

⁵¹ Ordasi Ágnes: Pártviszonyok és az 1901-es országgyűlési képviselőválasztás Fiume városában. *Köztes-Európa. Társadalomtudományi Folyóirat*, 2014. 2–3. sz. 23–35.; Uő: A magyar kormány Fiume-politikája a XIX–XX. század fordulóján. In: *Natio semper reformanda est. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére.* Szerk. Anka László – Kovács Kálmán Árpád – Ligeti Dávid – Schwarczwölder Ádám. Budapest, 2016, 335–348.

Kálmán rendszerének csúcspontjával, és így a szó szerinti pártoskodás is csak viszonylag későn kezdődhetett meg. Helyette az országos trendeknek megfelelően és a belügyminisztérium nemzetiségi törekvésekkel szembeni elővigyázatosságának köszönhetően, inkább csak kulturális és szabadidős jellegű egyesületek alakultak.⁵² Fiume esetében a belügyminiszter aggodalmaskodása mégsem nélkülözhető minden alapot, hiszen a Fiumei Olvasókör (*Circolo Letterario*), a zene- és színműkedvelők egyesülete (*Società Filarmonico–Drammatica*) és a Fiumei alpesi klub (*Club alpino fiumano*) gyakorlatilag mind az 1896 végén megszülető Autonóm Párt *alma matere*inek tekinthetők. Kiemelendő, hogy az autonomisták jelentős része ekkor még elzárkózott a szeparatistikus törekvések elől, és a város jövőjét továbbra is az Osztrák–Magyar Monarchián belül, a Magyar Királyság részeként képzelte el. Törekvésük központjában municipális autonómiájuk sértetlen megőrzése állt, és a fiumei közmegegyezés úgy tartotta, hogy fejlődésüket,⁵³ valamint olasz kultúrájuk és nyelvük megőrzését kizárólag a magyar kormány és a fennálló rendszer szavatolhatja a horvát terjeszkedéssel szemben.⁵⁴ Ez a jelenség természetesen nem fogható fel fiumei sajátosságként, hiszen hasonló, jóllehet kisebb volumenű mozgalmak az ország egész területén előfordultak. Így a volt szabad királyi városok közül például Debrecenben, vagy a jászkun, esetleg a szász kiváltságok felszámolása, vagy éppen a főváros önkormányzati struktúrájának átszervezése során. Feltétlen említést érdemel, összevetve a már leírtakkal, hogy Fiume, mint láthattuk, alapjában véve sikerrel őrizte meg kiváltságait, szemben például a Hajdúkerülettel⁵⁵ vagy a Hármaskerülettel.⁵⁶

Ennek megfelelően, a fiumei autonomisták mozgalma inkább rokonítható a Dalmáciában szerveződő hasonló kezdeményezésekkel, mintsem a Trento és a Venezia–Giulia területein fellángoló, egyértelműen Habsburg- és Monarchia-ellenes áramlattal.⁵⁷ Mindazonáltal a kikötőváros nem maradt mentes a külföldi hatásoktól, amelyek nyomán a századforduló még intenzívebb politikai változásokat eredményezett Fiumében: 1903-ban létrejött a Budapesten székelő szocialista párt

⁵² Gyáni Gábor: Individualizálódás és civil társadalom – történeti megfontolások. In: *Helyismereti könyvtárosok X. országos tanácskozása: 2003. július 16–18.* Szerk. Kiss Bori. Budapest, 2003, 43–49.

⁵³ Sullo stesso argomento. *Il Giornale di Fiume*, 1870. december 30.

⁵⁴ Nazionalitá. *La Difesa*, 1899. június 4.

⁵⁵ Irinyi Károly: *A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben. 1867–1918.* Debrecen, 2002; Nyakas Miklós: Hajdú Vármegye megszervezése 1876–77-ben. In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve*, 7. Debrecen, 1980. 5–18.

<http://hbml.archivportal.hu/data/files/144621814.pdf> (Utolsó letöltés dátuma: 2017. szeptember 20.)

⁵⁶ Pap József: Egy eltűnt autonómia nyomában, a Jászkun Kerület története. *Aetas*, 1998. 2–3. sz. http://www.aetas.hu/1998_2-3/98_2-3-15.htm (Utolsó letöltés dátuma: 2017. szeptember 19.)

⁵⁷ Giovanni Stelli: *Storia di Fiume. Dalle origini ai giorni nostri.* Pordenone, 2017. Vö. Dominique Kirchner Reill: *Nationalists Who Feared the Nation: Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste and Venice.* Stanford, 2012.

fiumei filiáléja,⁵⁸ 1905-ben pedig a *Giovine Fiume* irredenta szervezet,⁵⁹ míg 1910-ben a regnáló kormányzó, Wickenburg István támogatására az Autonóm Párt mérsékeltabb tagjai *Lega Autonoma* néven egy új pártszervezetben tömörültek a központi kormánnyal megteremteni kívánt *modus vivendi* érdekében.⁶⁰

A disszonancia azonban nem pusztán a Magyar Királyság és Fiume viszonyrendszerében bírt jelentőséggel, hanem mindkét entitás a Habsburg Birodalmon belüli helyzetére is reflektált. A jelenség legjellemzőbben a gazdasági kiegyezések újratárgyalásánál, a fiumei és trieszti szabadkikötői státus felszámolásánál, az Ogulin–Bihać vasútvonalról szóló tárgyalásoknál, a véderővitáknál, valamint az általános, titkos választójog bevezetéséről szóló nézeteltérések során merült fel, amit a Koalíció programjával induló autonomista Riccardo Zanella 1905-ös parlamenti képviselővé választása is bizonyít.⁶¹ Hasonló következtetésre lehet jutni a birodalom szövetségi politikájával kapcsolatban, különösen Bosznia-Hercegovina okkupálásánál, majd annektálásánál, vagy éppen a Hármasszövetség fenntartása érdekében meghozott kompromisszumokkal kapcsolatban is.⁶²

Mindazonáltal a kikötőváros mégiscsak a '67-es alapokhoz tartotta magát, a Magyar Királyság más vidékeihez hasonlóan azonban, bizonyos szempontból mégis felemás módon viszonyult a Habsburg Birodalom, s így a kiegyezés rendszeréhez. Ezt a város címerébe foglalt, mindkét fejét keletre fordító Habsburg-sas is jól szimbolizálta.⁶³ Annak ellenére, hogy Fiume elfogadta a fennálló dualista kereteket, és ez szimbolikus szinten a Habsburg-dinasztia felé hangoztatott örök lojalitásban is kifejeződést nyert, a város magát mégis a Magyar Királyság különálló és/de⁶⁴ csatolt testeként definiálta,⁶⁵ amely élethalál harcot vív a nagy konkurensel, a császári Trieszttel, valamint a fejlődő dalmáciai Spalatóval (ma Split).⁶⁶ Így nem meglepő, hogy a kikötővárosban Ferenc József jubileumaira⁶⁷ és látogatásai-

⁵⁸ Ivan Jeličić: Sulle tracce di una biografia perduta: Samuele Mayländer (1866–1925). *Quaderni. Centro di Ricerche Storiche Rovigno*, 26. Rovigno/Rovinj, 2015. 248.

⁵⁹ DAR, JU 2 Magisztrátusi iratok, Egyletek nyilvántartásai, F-16/1905. *Giovine Fiume*.

⁶⁰ DAR, JU 5, Eln. ir., 177.eln./1914.

⁶¹ A tegnapi választás. *Magyar Tengerpart*, 1905. január 31.; Az autonom párt jelölése. *Fiumei Szemle*, 1905. január 22.; In Ungheria. Il dualismo nel partito dell'Indipendenza. *La Bilancia*, 1909. november 15.

⁶² La Triplice in crisi. *La Bilancia*, 1908. november 20.; Le questioni balcaniche. Trattative fra interessi. *La Bilancia*, 1908. december 24.; La Triplice sará rinnovata? *La Bilancia*, 1909. április 10.

⁶³ A Monarchia reprezentációját pl. Eszik Veronika vizsgálja: Eszik Veronika: A magyar-horvát tenger mellék mint nemzetiségű táj. Adalék az intézményesülő földrajztudomány és a nemzetépítés kapcsolatához. *Korall*, 2015. 62. sz. 75–96.

⁶⁴ A hangsúly mindig az aktuális politikai viszonyok függvénye szerint hol az egyik, hol a másik köztöszóra esett.

⁶⁵ Dall'Esilio. *La Difesa*, 1898. szeptember 25.; La pace a Fiume. *La Difesa*, 1901. február 1.

⁶⁶ MNL OL, P 1083 Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy iratai, I. sorozat. Iratok eredeti irattári rendben, 38. tétel. LXVI – Sirius-páholy. 1916. Fiume szállítási forgalmának előmozdítása.

⁶⁷ Il Giubileo e l'autonomia di Fiume. *La Difesa*, 1898. november 27.

ra⁶⁸ legalább annyira készültek, mint a március 15-ei, április 11-i ünnepekre, vagy éppen Rákóczi Ferenc hamvainak esetleges Fiumén keresztül való hazaszállítására,⁶⁹ a lakosság nagy része pedig sokáig a vértanú Batthyány Lajos unokáját, Batthyány Lajost tartotta az egyik legnépszerűbb kormányzójának.⁷⁰ E szempontból is fontos információkat nyújtanak a korabeli helyi sajtó tudósításai, amelyek azonban nemcsak az uralkodói családot vagy a magyar kormány egyes tagjait érintő fontosabb híreknek szenteltek figyelmet, de bizonyos időközönként a Mária Terézia-féle rendelkezésektől kezdve, a korábbi fiumei statútumok pontjain át a regnikoláris bizottságok jelentéseit is előszeretettel leközlökték.⁷¹ A Fiume közjogi állására vonatkozó dokumentumok megjelentetése nyíltan kettős célt szolgált. Egyfelől a fiumei kiváltságok széleskörű ismertetését, másfelől a lakosság figyelmének felkeltését és a lokális öntudat erősítését a magyar kormány intézkedéseivel szemben.

Fiume a magyar államhoz és a Monarchiához fűződő kapcsolata látszólag az első világháború alatt sem változott, jóllehet a felszín alatt a politikai életben egy éles cezúra és elitváltás következett be, amely nem lehetett független a korábbi szövetséges Olaszország hadba lépésétől. A kivételes helyzetre és a speciális közbiztonsági szempontokra hivatkozva, már a háború elején számos olasz származású egyént az ország belső részeibe internáltak,⁷² a hadsereg zavartalan ellátása érdekében meghozott gazdasági, jogi és katonai intézkedések pedig a lakosság egészét egzisztenciájában érintették.⁷³ Mindennek ismeretében szinte természetesnek tűnik, hogy az egykori Giovine Fiume irredenta társaság több tagja, így például Riccardo Gigante vagy a Baccich-testvérek már 1915-ben önkéntesként jelentkeztek az olasz hadseregbe.⁷⁴

A viszontagságos háborús évek, majd az Osztrák–Magyar Monarchia hirtelen összeomlása és az ezzel járó kül- és belpolitikai veszélyek betetőzték azt a teljes mentális eltávolodási folyamatot, amelynek következtében az addig többé-kevésbé felszín alatt rejtőző szélsőséges politikai nézetek utat törhettek maguknak. Ennek

⁶⁸ DAR, JU 5, Eln. ir., 76.eln./1875.

⁶⁹ A városi képviselőtestület ülése. Egy elmaradt bejelentés. *Magyar Tengerpart*, 1904. december 11.; Rákóczi hazahozatala Fiumén át. A városi képviselőtestület ülése. *Magyar Tengerpart*, 1905. február 12.

⁷⁰ I due candidati. *La Bilancia*, 1901. szeptember 28.; L'elezione del deputato di Fiume al Parlamento ungarico. *La Bilancia*, 1901. október 7.; Il XIII. Governatore di Fiume. *La Difesa*, 1899. április 16.

⁷¹ Többek közt lásd: a *La Difesa* számai, valamint: *Le deputazioni regnicolari nel la questione di Fiume negli anni 1868–1869 e 1883–1884. Pubblicato per cura del Municipio*. Fiume, 1898.

⁷² Végső István: Olasz áldozatok Halason? In: *A Nagy háború írásban és képekben*. http://nagyhaboru.blog.hu/2015/11/11/olasz_aldozatok_halason (Utolsó letöltés dátuma: 2017. szeptember 19.)

⁷³ Részletesebben lásd: Ordasi Ágnes: Áldozat vagy sem? A fiumei autonómia kérdése F. G. Corossacz polgármestersége alatt (1914–1915). *Urbs*, . Budapest, 2017. 145–167.

⁷⁴ Salvatore Samani: *Dizionario biografico fiumano*. Dolo-Venezia, 1975; Giovanni Stelli: Volontari e internati fiumani nella Grande Guerra: Autonomisti e Giovine Fiume. In: *Atti e Memorie della Società dalmata di storia patria*. N. 4. 3. serie. Vol. XXXVII. Róma, 2015, 176.

eredménye a Fiumei Olasz Nemzeti Tanácsban és annak önrendelkezési kiáltványában öltött testet, amelyben Fiumének Olaszországhoz csatolását követelték,⁷⁵ és magukat a „demokrácia anyja”, az Egyesült Államok védnöksége alá helyezték.⁷⁶

Noha a Monarchia felbomlásával Fiume történelme új szakaszába lépett, a „magyar korszak” a későbbiekben is fontos viszonyítási pontként jött számításba. Az 1918–1920-as impériumváltások során a hatalom éppen aktuális letéteményesei az Osztrák–Magyar Monarchiát mint a „népek börtönét”, a magyar kormányzatot pedig antagonisztikus és despotikus rendszerként kárhoztatták,⁷⁷ és magukat a hátrahagyott dohánykészletek, a kor elvárásainak megfelelően kiépített és felszerelt kikötő és gyárak, valamint minden más jellegű anyagi javak jogos örökösének tekintették.⁷⁸ Ez a trianoni Magyarországgal szemben is megnyilvánuló ellenséges hozzáállás alapvetően csak az 1920-as évek közepétől alakult át,⁷⁹ jórészt Benito Mussolini balkáni politikájának köszönhetően. Ennek egyik fontos elemeként megkezdődött az olasz–magyar kapcsolatok újragondolása, szorosabbra fűzése, valamint a közös kapcsolódási pontok programszerű kiemelése és hangsúlyozása.⁸⁰

*

Összességében elmondható, hogy a kiegyezéssel és Fiumének a Magyar Királysághoz való csatolásával megteremtődtek mindazon feltételek, amelyek a város társadalmi és politikai életének fejlődéséhez elengedhetetlenek bizonyultak. A korábbi jogi akadályok lebomlása, a tudatos beruházási programok, az infrastrukturális fejlesztések, a koncentrált állami támogatások és a Monarchia egészében lezajló modernizációs és polgárosodási folyamatok, jóllehet a korszakban eltérő módon és intenzivitással, de kétségtelenül ösztönzően hatottak e folyamatra. E megállapítást meggyőzően alátámasztják a kikötőváros forgalmi és népesedési rátái, igaz, a nagyarányú társadalmi átalakulásoknak ez alkalommal is megvoltak a nyertesei és vesztesei. Mindazonáltal a dualista rendszer alapdilemmái már a kezdetektől érezhették hatásukat. Így például a nemzetiségi érdekellentétek feloldatlansága (a nacionalizmus minden etnikumnál növekvő súlya mellett), vagy éppen a mind nagyobb befolyásra és felügyeletre törekvő központnak a perifériákra nehe-

⁷⁵ Lásd pl.: Juhász Balázs: *Trianon és az olasz diplomácia. Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről, 1919–1920.* Budapest, 2018. (Trianon-dokumentumok és tanulmányok, 1.), 15–16., 28–33.

⁷⁶ *I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo (1918–1920).* Szerk. Danilo Massagrande. Roma, 2014, 13., 19., 48., 53.

⁷⁷ MNL OL, P 2256, No. 20., 1919. március 23., 1920. március 19.

⁷⁸ MNL OL, P 2256, No. 20., 1919. február 21., 1919. május 21., 1919. június 14., 1919. augusztus 12.

⁷⁹ A közeledés a fiumei napi sajtóban is jól tetten érhető. Pl. L'esposizione Internazionale d'Arte. *La Vedetta d'Italia*, 1927. július 20.; Il destino di Fiume. *La Vedetta d'Italia*, 1927. augusztus 12.; S. E. Mussolini e il conte Bethlen rispondono al saluto di Fiume. *La Vedetta d'Italia*, 1927. augusztus 17.; Lettere da Budapest. *La Vedetta d'Italia*, 1927. szeptember 11.; Fiume e l'Ungheria. *La Vedetta d'Italia*, 1927. szeptember 25.

⁸⁰ Ormos Mária: *Mussolini.* Budapest, 1987; Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927.* Novi Sad/Újvidék, 2004.

zedő súlya. A nemzet- és birodalomépítés jegyében meghirdetett centralizációs célok eredendően szembeállították egymással a különböző jogállású területeket, amelyek közül azonban egészen a korszak végéig Fiume példátlan sikerrel őrizte meg kiváltságai jó részét. Ezt elsősorban a Provizórium és a kikötőváros rendezetlen közjogi állása tette lehetővé, amely olyan patt-helyzetet hozott létre, hogy végleges megoldására még az uralkodó sem lehetett képes. Ennek következtében a horvát, magyar és fiumei felek folyamatosan egymás ellenőrzésére kényszerültek, és állandó feszültségben tartották magukat és egymást. A politikai élet legfőbb rendezőelvi így érthető módon nem is a kiegyezés elfogadása vagy elutasítása, hanem sokkal inkább Fiume hovatartozásának kérdése, illetve az ezzel szorosan összefüggő különböző autonómia-értelmezések lettek. Így például szinte természetesen hat, hogy amikor a fiumeiek a magyar kormány egyes intézkedéseiben autonómiájuk megsértését vélték felfedezni, a képviselő-testületben két országgyűlési képviselőnek a zágrábi száborba való küldéséről tárgyaltak.⁸¹ Noha a városatyák végül nem szavazták meg az indítványt, az eset jól példázza, hogy válsághelyzetben még az „ősi ellenséggel” való szövetkezés, vagy legalábbis az ezzel való fenyegetőzés is megengedettnek bizonyult.

Jelen írás mindössze egy alapvető kutatási programterv kívánt lenni, amelynek megvalósításához elengedhetetlen a hiányzó alapkutatások pótlása. Látható, hogy a felvetett részkérdések kisebb-nagyobb átfedésekkel komplex problémaláncolatot formálnak. Mindez azonban nemcsak Fiume (hely)történetére igaz, mivel e kérdések – kontextualizálva és léptéket váltva – az egész Osztrák–Magyar Monarchia mint modern és központosító állam nemzetiségi konfliktusait, hatalomgyakorlási stratégiáit és polgárosodási mozzanatait érintik.

⁸¹ DAR, JU 5, Eln. ir., 129.eln./1897.; Il diritto di veto di Fiume. *La Bilancia*, 1897. augusztus 30.

ÁGNES ORDASI

IMPACTS OF THE AUSTRO-HUNGARIAN COMPROMISE ON THE SOCIAL AND POLITICAL DEVELOPMENT OF FIUME

It has now become accepted that the Austro-Hungarian Compromise cannot be interpreted as a simple and single act of constitutional law and cannot be considered merely as a sealed, non-flexible legal contract. On the one hand, the establishment of the modern state is a lengthy process in which public law affects the entire Monarchy and has had consequences not only in the political sphere. On the other hand, nonetheless, many issues remained open question throughout the era. One of them was the “great” or “small” “concept of Fiume”. The Croatian-Hungarian Compromise and the nation-building Hungarian elite supported the idea of “small Fiume”, opposing the elite of Fiume defending its autonomy and the idea of “great Fiume”. From this point, this paper describes, through the example of Fiume, the social, political, and mentality-forming consequences of the development of the dualist system, and tries to provide examples to understand the ethnic conflicts, power-management strategies, and civic aspects of the Austro-Hungarian Monarchy.

